

Μαρξισμός και οικολογία: Κοινό λεξιλόγιο μιας μεγάλης μετάβασης¹

Γράφει ο JOHN-BELLAMY FOSTER*

Μετάφραση: ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΝΙΚΑ**

Η σοσιαλιστική σκέψη επανέρχεται στην πρωτοκαθεδρία του κινήματος για μια παγκόσμια οικολογική και κοινωνική αλλαγή. Αντιμέτωποι με την πλανητική έκτακτη ανάγκη, οι θεωρητικοί ξεθάψανε μια ισχυρή οικολογική κριτική του καπιταλισμού στα θεμέλια της υλιστικής προσέγγισης της ιστορίας του Μαρξ. Αυτό έχει οδηγήσει σε μια πιο περιεκτική αντίληψη του σοσιαλισμού θεμελιωμένη στη μαρξική ανάλυση του ρήγματος στον «καθολικό μεταβολισμό της φύσης» και το όραμά του για μια βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη. Ένας τέτοιος κοινωνικός και οικολογικός μετασχηματισμός απαιτεί μια στρατηγική δυο επιπέδων. Πρώτον, πρέπει να εκκινήσουμε αγώνες για ριζοσπαστικές αλλαγές στο παρόν που να κινούνται ενάντια στην καταστροφική λογική του κεφαλαίου. Δεύτερον, πρέπει να οικοδομήσουμε το ευρύτερο κίνημα το οποίο θα υλοποιήσει τον μακρύ επαναστατικό μετασχηματισμό που είναι ουσιαστικός για τη συνέχεια της ανθρώπινης ανάπτυξης και επιβίωσης.

1. Πηγή: *Great Transition Initiative. Toward a Transformative Vision and Praxis*, Οκτώβριος 2015.

i * *Επιμελητής του περιοδικού Monthly Review και καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Oregon. Η έρευνά του επικεντρώνεται σε οικονομικά, πολιτικά και οικολογικά προβλήματα του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού. Στα πρόσφατα βιβλία του συμπεριλαμβάνονται τα εξής: The Ecological Rift (με τους Brett Clark και Richard York), What Every Environmentalist Needs to Know about Capitalism (με τον Fred Magdoff) και Marx and the Earth (με τον Paul Burkett).*

***Οικονομολόγος, υποψήφια διδακτορίσσα σε ζητήματα Οικολογικών Οικονομικών και Ενέργειας στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΑΣΟΕΕ).*

Εισαγωγή

Η σύνδεση του μαρξισμού και της οικολογικής μετάβασης μπορεί εκ πρώτης όψεως να φαίνεται σαν μια απόπειρα να γεφυρώσει κανείς δύο εντελώς διαφορετικά κινήματα και συζητήσεις, το καθένα με τη δικιά του ιστορία και λογική: το ένα σχετιζόμενο κυρίως με τις ταξικές σχέσεις, και το άλλο, με τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος. Ιστορικά, ωστόσο, ο σοσιαλισμός έχει επηρεάσει την ανάπτυξη της οικολογικής σκέψης και πρακτικής, ενώ η οικολογία έχει με τη σειρά της προσφέρει βάσεις για την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής σκέψης και πρακτικής. Από τον δέκατο ένατο αιώνα, η σχέση μεταξύ των δύο έχει υπάρξει σύνθετη, αλληλένδετη και διαλεκτική.

Μαρξιστικές προσεγγίσεις για την πλανητική οικολογική κρίση και τον απαραίτητο κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό για την επίλυσή της έχουν αναπτυχθεί γοργά τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτό έχει δημιουργήσει τη βάση για μία πολύ πιο δυναμική, συλλογική πάλη για μία μεγάλη μετάβαση, κατά την οποία οι αξίες του «καταναλωτισμού, του ατομικισμού, και της κυριαρχίας πάνω στη φύση» θα αντικατασταθούν από «ένα νέο τρίπτυχο: ποιότητα ζωής, ανθρώπινη αλληλεγγύη, και οικολογική ευαισθησία»¹. Τα αιτήματα για μία κοινωνία αφοσιωμένη στις ανάγκες αντί για το κέρδος καθώς και στην ανθρώπινη ισότητα και αλληλεγγύη έχουν από καιρό συσχετιστεί με το σοσιαλισμό. Πιο πρόσφατα, σοσιαλιστές διανοούμενοι έχουν αποδώσει ίση σημασία και στην οικολογική βιωσιμότητα, χτίζοντας πάνω στην περιβαλλοντική κριτική του καπιταλισμού που ανέπτυξε ο Μαρξ και το πρωτοπόρο όραμά του μίας βιώσιμης ανθρώπινης ανάπτυξης².

Αυτό το δοκίμιο φέρνει στην επιφάνεια τις βαθιές οικολογικές ρίζες της μαρξικής σκέψης, καταδεικνύοντας πώς εισήγαγε μία περιβαλλοντική οπτική στην πιο συνολική ερώτηση της κοινωνικής μετατροπής. Από εκεί, ανιχνεύει την εξέλιξη της μαρξιστικής οικολογίας, αναδεικνύοντας τη βαθιά, καθοριστική σύνδεσή της με τα μοντέρνα οικολογικά οικονομικά και την οικολογία συστημάτων. Συμπερασματικά, καταλήγει συζητώντας το ευρύτερο σχέδιο οικοδόμησης ενός κοινωνικού κινήματος αρκετά ευρέως και ριζικού ώστε να ανακόψει και να αντιστρέψει την οικολογική και κοινωνική καταστροφή.

Για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, το είδος μας αντιμετωπίζει μία επιτακτική υπαρξιακή επιλογή. Μπορούμε να συνεχίσουμε στην πεπατημένη οδό και να διακινδυνεύσουμε την καταστροφική αλλαγή του συστήματος της Γης (αυτό στο οποίο ο Frederick Engels μεταφορικά αναφερόταν ως «η εκδίκηση της φύσης»), ή μπορούμε να πάρουμε το μετασχηματιστικό δρόμο της αλλαγής κοινωνικού συστήματος προς το σκοπό της ισότιμης ανθρώπινης ανάπτυξης σε ταυτόχρονη εξέλιξη με τις ζωτικές παραμέτρους της Γης³. Αυτό ακριβώς αποτελεί και την καθοριστική πρόκληση της εποχής μας: η προώθηση μέτρων ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων παράλληλα με τη συστράτευση με μία μακρά επανάσταση προκειμένου να οικοδομηθεί ένας νέος κοινωνικός και οικολογικός σχηματισμός, ο οποίος να προωθή τη βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη.

Σοσιαλισμός και οι ρίζες της οικολογίας συστημάτων

Η οικολογία με την έννοια που της αποδίδεται σήμερα απέκτησε υπόσταση μόνο ύστερα από την ανάδυση της οικολογίας

1. Raskin, P. 2006. *The Great Transition Today: A Report from the Future*. Boston: Tellus Institute. http://www.greattransition.org/archives/papers/The_Great_Transition_Today.pdf.

2. Βλέπε Burkett, P. 2005. "Marx's Vision of Sustainable Human Development". *Monthly Review*, 57:5 (October): 34-62.

3. Engels, F. 1975. *The Dialectics of Nature*. p. 460-461 στο K. Marx and F. Engels, *Collected Works* vol. 25 [1873-1882] New York: International Publishers.

συστημάτων και της έννοιας του οικοσυστήματος. Παρόλο που ο Ernst Haeckel, ο άνθρωπος που προώθησε και κατέστησε δημοφιλές το έργο του Charles Darwin στη Γερμανία, επινόησε τη λέξη οικολογία το 1866, ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά απλώς σαν ισοδύναμος της αόριστης δαρβινικής έννοιας της «οικονομίας της φύσης»⁴. Αυτή η αντίληψη της οικολογίας θα αποκτούσε αργότερα γενικότερη αποδοχή σαν ένας τρόπος να προσεγγιστούν σύνθετες κοινότητες φυτών σε βοτανολογικές μελέτες στις αρχές του εικοστού αιώνα.

Ωστόσο η οικολογία είχε κι άλλες ρίζες, συγγενέστερες με την τωρινή μας αντίληψη, που μπορούν να βρεθούν σε πρώιμες δουλειές πάνω στους κύκλους θρεπτικών ουσιών και την επέκταση της έννοιας του μεταβολισμού σε διαδικασίες οικολογικών συστημάτων. Μία βασική φιγούρα σε αυτές τις εξελίξεις, ο μεγάλος Γερμανός φυσικός Justus von Liebig, εξαπέλυσε στα τέλη της δεκαετίας του 1850 και στις αρχές του 1860 μία μείζονα οικολογική κριτική κατά της βρετανικής βιομηχανικής γεωργίας⁵. Ο Liebig κατηγόρησε τους Βρετανούς για την ανάπτυξη μίας ληστρικής καλλιέργειας, μέσω της συστηματικής απομύζησης θρεπτικών συστατικών από το έδαφος και της ως εκ τούτου απαραίτητης εισαγωγής οστών από τα πεδία μαχών των Ναπολεόντειων Πολέμων και τις ευρωπαϊκές κατακόμβες (καθώς και τις εισαγωγές guano από το Περού) προκειμένου να αναπληρωθούν τα θρεπτικά στα αγγλικά χωράφια. Η ανάλυση του Liebig ήταν η ίδια προϊόν των επαναστάσεων που διαδραματίζονταν την ίδια περίοδο στη φυσική και τη χημεία του δέκατου ένατου αιώνα. Το 1845, ο Julius Robert von Mayer, ένας από τους επιστήμονες που συν-ανακάλυψαν τη διατήρηση της ενέργειας, είχε περιγράψει τον μεταβολισμό

των οργανισμών με όρους θερμοδυναμικής. Η νέα φυσιοχημική σκέψη τόνιζε την αλληλεπίδραση μεταξύ του ανόργανου και του οργανικού (αβιοτικό και βιοτικό), παρέχοντας την πρωταρχική βάση για αυτό που στη συνέχεια θα εξελισσόταν σε μία ευρύτερη θεωρία οικολογικών συστημάτων⁶.

Αξιοποιώντας τη δουλειά του Liebig, καθώς και εκείνη του σοσιαλιστή ιατρού Roland Daniels, ο Καρλ Μαρξ εισήγαγε την έννοια του «κοινωνικού μεταβολισμού», η οποία από τα τέλη του 1850 κατέλαβε κεντρική θέση σε όλα τα έργα του με οικονομικό περιεχόμενο⁷. Ο Μαρξ όρισε την ίδια την εργασιακή διαδικασία σαν έναν τρόπο με τον οποίο «ο άνθρωπος, μέσω της ίδιας της πράξης του, διαμεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει τον μεταβολισμό μεταξύ εκείνου και της φύσης». Η ανθρώπινη παραγωγή επιτελείται εντός του πλαισίου που εκείνος ονομάζει τον «καθολικό μεταβολισμό της φύσης». Σε αυτή τη βάση, ο Μαρξ ανέπτυξε τη θεωρία του περί οικολογικών κρίσεων αυτή καθαυτή, τώρα πλέον γνωστή ως η θεωρία της μεταβολικής ρήξης, επισημαίνοντας την «ανεπανόρθωτη ρήξη στην αλληλένδετη διαδικασία του κοινωνικού μεταβολισμού, ενός μεταβολισμού υπαγορευόμενου από τους φυσικούς νόμους της ίδιας της ζωής»⁸. Όπως έγραψε πρόσφατα ο οικονομολόγος Ravi Bhandari, ο μαρξισμός ήταν «η πρώτη θεωρία συστημάτων»⁹. Αυτό δεν αληθεύει μόνο σε πολιτικο-οικονομικούς όρους, αλλά επίσης

6. von Mayer, J. 1973. The Motions of Organisms and Their Relation to Metabolism. p. 75-145. Στο J. R. Mayer, ed. Robert B. Lindsey, *Prophet of Energy* New York: Pergamon Press.

7. Daniels, R. 1988. *Mikrokosmos* New York: Verlag Peter Lang, 49.

8. Marx, K. 1981. *Capital*, vol. 3 London: Penguin, 949; Marx, K. 1975. *Economic Manuscript of 1861-1863*, p. 54-66 στο K. Marx and F. Engels, *Collected Works*, vol. 30 New York: International Publishers.

9. Bhandari, R. 2015. "Marxian Economics: The Oldest Systems Theory is New Again (or Always)?" Institute for New Economics, April 9. <http://inetconomics.org/ideas-papers/blog/marxian-economics-the-oldest-systems-theory-is-new-again-or-always>.

4. Golley, F. B. 1993. *A History of the Ecosystem Concept in Ecology*. New Haven, CT: Yale University Press, 207.

5. Για την οικολογική κριτική του Liebig βλέπε Foster, J. B. 2000. *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press, 149-154.

σε όρους αναλυτικής ενσωμάτωσης της θερμοδυναμικής και της ευρύτερης μεταβολικής σχέσης μεταξύ της φύσης και της κοινωνίας.

Αυτά τα δύο ρεύματα οικολογικής ανάλυσης – η αντίληψη του Haeckel περί «οικολογίας» και η ιδέα μίας μεταβολικής σχέσης μεταξύ φύσης και κοινωνίας που αναπτύχθηκε από τους Μαρξ και Liebig – εξελίχθηκαν κατά τα τέλη του δέκατου ένατου και τις αρχές του εικοστού αιώνα. Με αφετηρία τη δεκαετία του 1880, ο κορυφαίος Βρετανός ζωολόγος E. Ray Lankester (προστατευόμενος των Charles Darwin και Thomas Huxley και στενός φίλος του Μαρξ) διατύπωσε μία έντονη οικολογική κριτική του καπιταλισμού και της βικτωριανής έννοιας της προόδου¹⁰. Ο βοτανολόγος Arthur George Tansley, μαθητής του Lankester και –όπως και ο ίδιος– φαμπιανού τύπου σοσιαλιστής, ίδρυσε τη Βρετανική Οικολογική Εταιρεία. Εισήγαγε την έννοια του οικοσυστήματος το 1935 σε μία θεωρητική πολεμική εναντίον του ρατσιστικού οικολογικού «ολισμού» του στρατηγού Jan Smuts και των οπαδών του στη Νότια Αφρική, και κάνοντάς το, ανέπτυξε μία ευρεία, υλιστική προσέγγιση για την οικολογία που ενσωμάτωνε τόσο ανόργανες όσο και οργανικές διαδικασίες¹¹.

Η οικολογία επομένως όπως τη γνωρίζουμε σήμερα αντιπροσωπεύει την επικράτηση μίας υλιστικής θεωρίας συστημάτων. Η έννοια του οικοσυστήματος του Tansley επικέντρωνε σε φυσικές δομές σε κατάσταση δυναμικής ισορροπίας. Τα οικοσυστήματα γίνονταν αντιληπτά σαν σχετικά σταθερές (ανθεκτικές) δομές που παρέμεναν ωστόσο ευάλωτες και υπόκεινταν σε αλλαγή. Αναπτύσσοντας

αυτήν την ανάλυση, στηρίχτηκε στην προσέγγιση συστημάτων του Βρετανού μαρξιστή μαθηματικού και ιατρού Hymen Levy. Στο πλαίσιο του Tansley, η ανθρωπότητα θεωρούνταν ως ένας «εξαιρετικά δυνατός βιοτικός παράγοντας» που διατάρασσε και μεταμόρφωνε τα φυσικά οικοσυστήματα¹². Αντίστοιχα, η οικολογία στην εποχή μας τείνει να επικεντρώνει όλο και περισσότερο στην ανθρώπινη διατάραξη των οικοσυστημάτων από το τοπικό στο παγκόσμιο επίπεδο.

Σχετικές εξελίξεις σημειώθηκαν και στη Σοβιετική Ένωση. Στο έργο του *Η Βιόσφαιρα*, το 1926, ο V.I. Vernadsky ισχυρίστηκε ότι η ζωή που υπάρχει στη λεπτή επιφάνεια μίας αυταρκούς πλανητικής σφαίρας, είναι η ίδια μία γεωλογική δύναμη που επηρεάζει τη Γη συνολικά, και έχει έναν αντίκτυπο επί του πλανήτη που μεγεθύνεται όλο και περισσότερο με τον καιρό.¹³ Αυτές οι ιδέες παρακίνησαν τον Nikolai Bukharin, μία εξέχουσα φιγούρα στη Ρωσική Επανάσταση και στη μαρξιστική θεωρία, να επαναδιατυπώσει τον ιστορικό υλισμό ως το πρόβλημα του «ανθρώπου στη βιόσφαιρα»¹⁴. Παρά την εκκαθάριση επί Στάλιν του ίδιου του Bukharin και άλλων οικολογικά προσανατολισμένων διανοούμενων, το έργο του Vernadsky παρέμεινε κεντρικό στη σοβιετική οικολογία, και αργότερα συντέλεσε στην έμπνευση των σύγχρονων αναλύσεων του συστήματος της Γης.

Με την ανάδειξη της οικολογίας συστημάτων, οι μαρξικές έννοιες του «καθολικού μεταβολισμού της φύσης», του «κοινωνικού μεταβολισμού» και της μεταβολικής ρήξης έχουν αποδειχθεί πολύτιμες για τη μοντελοποίηση της

10. Lankester, E. R. 1913. *Science from an Easy Chair* New York: Henry Holt & Co., 365-379; Lester, J. 1995. *E. Ray Lankester and the Making of Modern British Biology* Oxford: British Society for the History of Science.

11. Tansley, A. G. 1935. "The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms." *Ecology*, 16: 3 (July), 284-307; Anker, P. 2001. *Imperial Ecology: Environmental Order in the British Empire, 1895-1945* Cambridge, MA: Harvard University Press.

12. Tansley, "Use and Abuse," 303-304; Levy, H. 1932. *The Universe of Science* London: Watts & Co.

13. Margulis, L. et. al. 1998. Foreword, p. 15 στο V.I. Vernadsky, trans. D.B. Langmuir, *The Biosphere*, New York: Springer-Verlag.

14. Bukharin, N. 1931. *Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism*, p. 17 στο Bukharin, et. al. *Science at the Crossroads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R* London: Frank Cass & Co.

σύνθετης σχέσης μεταξύ κοινωνικο-παραγωγικών συστημάτων, ειδικά του καπιταλισμού, και των ευρύτερων οικολογικών συστημάτων εντός των οποίων αυτά ενσωματώνονται. Αυτή η προσέγγιση της σχέσης του ανθρώπου και της κοινωνίας με τη φύση, βαθιά συνυφασμένη με την κριτική της καπιταλιστικής ταξικής κοινωνίας του Μαρξ, προσφέρει στον ιστορικό υλισμό μία μοναδική αντίληψη της σύγχρονης οικολογικής κρίσης και της πρόκλησης της μετάβασης. Ο Μαρξ έγραψε για τη ρήξη στο μεταβολισμό του εδάφους που προκαλείται από τη βιομηχανοποιημένη γεωργία. Στοιχειώδη συστατικά στοιχεία του εδάφους, όπως το άζωτο, ο φώσφορος και το κάλλιο, που περιέχονται στο φαγητό ή στις φυτικές ίνες, αποστέλλονται για εκατοντάδες, ή ακόμα και χιλιάδες μίλια μακριά, προς τις πυκνά κατοικημένες πόλεις όπου καταλήγουν σαν απορρίμματα, εντεινώντας την αστική μόλυνση ενώ παράλληλα στερούνται από το έδαφος. Προχώρησε στην επισήμανση της ανάγκης για ορθολογική ρύθμιση του μεταβολισμού μεταξύ των ανθρώπων και της φύσης ως θεμελιώδους για τη δημιουργία μίας κοι-

νωνίας πέρα από τον καπιταλισμό. Ο σοσιαλισμός έτσι ορίστηκε με οικολογικούς όρους, απαιτώντας πως «ο κοινωνικοποιημένος άνθρωπος, οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί, θα καθορίζουν τον ανθρώπινο μεταβολισμό της φύσης με έναν ορθολογικό τρόπο... επιτυγχάνοντάς τον με την ελάχιστη δαπάνη ενέργειας και στις πιο αντάξιες και κατάλληλες δυνατές συνθήκες για την ανθρώπινη φύση τους». Η Γη ή το έδαφος αποτελεί «την απαραίτητη συνθήκη για την ύπαρξη και αναπαραγωγή της αλυσίδας των ανθρώπινων γενεών». Όπως διακήρυξε στο *Κεφάλαιο*, «Ακόμα και μια ολόκληρη κοινωνία, ένα έθνος, ή όλες οι ταυτόχρονα υπάρχουσες κοινωνίες στο σύνολό τους, δεν είναι ιδιοκτήτες της Γης. Είναι απλά οι νομείς της, οι επωφελούμενοι από αυτήν, και οφείλουν να την κληροδοτήσουν σε βελτιωμένη κατάσταση στις ακόλουθες γενιές σαν καλοί επικεφαλής του νοικοκυριού».^{15,16}

15. Marx, K. 1976. *Capital*, vol. 1 London: Penguin, 637. *Capital*, vol. 3, 754, 911, 949, 959.

16. *Boni patres familias* [good heads of the household] στο πρωτότυπο (Σ.τ.Μ.).

Το μεγάλο σχίσμα του μαρξισμού και το οικολογικό ζήτημα

Κι όμως, αν ο κλασικός ιστορικός υλισμός ενσωμάτωνε μία τόσο δυνατή οικολογική κριτική, γιατί αυτό ξεχάστηκε για τόσο καιρό εντός του κυρίου σώματος της μαρξιστικής σκέψης; Μία μερική απάντηση μπορεί να βρεθεί στην παρατήρηση της επαναστάτριας σοσιαλίστριας του αρχών του εικοστού αιώνα, Ρόζας Λούξεμπουργκ, ότι πολλές από τις πτυχές του αχανούς θεωρητικού πλαισίου του Μαρξ που εκτεινόταν πέρα από τις άμεσες ανάγκες του κινήματος της εργατικής τάξης θα ανακαλύπτονταν και θα συμπεριλαμβάνονταν πολύ αργότερα, καθώς το σοσιαλιστικό κίνημα θα ωριμάζε και νέες ιστορικές προκλήσεις θα αναδεικνύονταν¹⁷. Μια πιο άμεση εξήγηση, ωστόσο, αποτελεί το γεγονός ότι οι οικολογικές ιδέες του Μαρξ έπεσαν θύματα της μεγάλης ρήξης που δημιουργήθηκε από τη δεκαετία του 1930 μεταξύ του δυτικού και του σοβιετικού μαρξισμού.

Διανοητικά, το σχίσμα εντός του μαρξισμού περιστρεφόταν γύρω από την εφαρμοσιμότητα της διαλεκτικής στη σφαίρα της φύσης, και τη θέση επί αυτού των ίδιων των Μαρξ και Ένγκελς. Η έννοια της «διαλεκτικής της φύσης» ήταν πιο στενά συνυφασμένη με τον Ένγκελς απ' ό,τι με τον Μαρξ. Ο Ένγκελς υποστήριζε ότι η διαλεκτική συλλογιστική –επικεντρωμένη στον ενδεχομενικό χαρακτήρα της πραγματικότητας, σε αντιφατικές (ή ασύμβατες) τάσεις εντός της ίδιας σχέσης, την αλληλοδιείσδυση των αντίθετων, την πυροδότηση ποιοτικών μετασχηματισμών από την ποσοτική αλλαγή, καθώς και σε διαδικασίες ιστορικής υπέρβασης– είναι απαραίτητη για την κατανόηση της πολυπλοκότητας και του δυναμισμού του φυσικού κόσμου. Αυτό, ωστόσο, ανέγειρε σημαντικά φιλοσοφικά ζητήματα (τόσο οντολογικά όσο και επιστημολογικά) εντός της μαρξιστικής συζήτησης.

Η σοβιετική διάνοψη εξακολούθησε να αντιπετωπίζει τις σύνθετες, ιστορικές και αλληλεξαρτώμενες θεωρήσεις της ανάπτυξης, χαρακτηριστικές της διαλεκτικής οπτικής, σαν ουσιώδεις για την αντίληψη της φύσης και της επιστήμης. Ωστόσο, ενώ ο μαρξισμός στη Σοβιετική Ένωση εξακολούθησε να ασπάζεται τις φυσικές επιστήμες, η ανάλυσή του συχνά αποκτούσε δογματικό χαρακτήρα, σε συνδυασμό με μία υπερβολική τεχνολογική αισιοδοξία. Αυτή η δυσκαμψία ενισχύθηκε από τον λυσενκοϊσμό, ο οποίος κατέκρινε τη δαρβινική φυσική επιλογή και τη μεντελική γενετική, και προσέλαβε έναν πολιτικά κατασταλτικό ρόλο κατά την περίοδο των εκκαθαρίσεων της επιστημονικής κοινότητας την εποχή του Στάλιν¹⁸.

Σε αντίθεση, η φιλοσοφική παράδοση που είναι γνωστή ως δυτικός μαρξισμός διαχώρισε τον μαρξισμό και τη διαλεκτική από ζητήματα σχετικά με τη φύση και την επιστήμη, ισχυριζόμενη ότι ο διαλεκτικός συλλογισμός, δεδομένου του αναστοχαστικού του χαρακτήρα, μπορεί να εφαρμοστεί μόνο στην ανθρώπινη συνείδηση (και την ανθρώπινη κοινωνία) και δεν μπορεί να εφαρμοστεί στον εξωτερικό φυσικό κόσμο¹⁹. Έτσι, οι δυτικοί μαρξιστές, όπως πιο χαρακτηριστικά εκπροσωπούνται σε αυτήν την περίπτωση από τη Σχολή της Φρανκφούρτης, ανέπτυξαν οικολογικές κριτικές που ήταν σε μεγάλο βαθμό φιλοσοφικές και αφηρημένες, και σε στενή σχέση με ηθικούς προβληματισμούς που αργότερα θα κυριαρχούσαν αργότερα εντός της πράσινης φιλοσοφίας, αλλά σε απόσταση από την οικολογική επιστήμη και τα ζητήματα υλισμού. Αυτή η παραμέληση των φυσικών-επιστημονικών εξελίξεων και μία έντονη αντι-τεχνολογική κλίση έθεσαν σαφή όρια στις συνεισφορές των περισσότερων δυτικών μαρξιστών σε έναν οικολογικό διάλογο.

18. Για μία εμπεριστατωμένη και αντιπροσωπευτική πραγμάτευση του λυσενκοϊσμού, βλέπε Levins, R. and Lewontin, R. 1985. *The Dialectical Biologist* Cambridge, MA: Harvard University Press, 163-196.

19. Βλέπε Jacoby, R. 1983. *Western Marxism*, p. 523-526 στο ed. T. Bottomore, *A Dictionary of Marxist Thought* Oxford, UK: Blackwell.

17. Luxemburg, R. 1970. *Stagnation and Progress of Marxism*, p. 111 στο R. Luxemburg, *Rosa Luxemburg Speaks* New York: Pathfinder Press.

Από τη δεκαετία του 1950 μέχρι και αυτήν του 1970, όταν το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα αναπτύχθηκε αρχικά, ορισμένοι πρωτοποριακοί περιβαλλοντικοί στοχαστές, όπως ο ριζοσπαστικός περιβαλλοντικός οικονομολόγος William Kapp και ο σοσιαλιστής βιολόγος Barry Commoner, ανέτρεξαν πίσω στην ιδέα της μεταβολικής ρήξης του Μαρξ για την εξήγηση των οικολογικών αντιφάσεων²⁰. Εντούτοις, κατά τη δεκαετία του 1980, μία διακριτή οικοσοσιαλιστική τάση αναδύθηκε στα πλαίσια του έργου σημαντικών προσωπικοτήτων της Νέας Αριστεράς, συμπεριλαμβανομένων του Βρετανού κοινωνιολόγου Ted Benton και του Γάλλου κοινωνικού φιλοσόφου André Gorz. Αυτοί οι σημαντικοί, πρώιμοι οικοσοσιαλιστές διανοούμενοι έκαναν χρήση του νέου οικολογισμού της πράσινης θεωρίας προκειμένου να επικρίνουν την υποτιθέμενη αποτυχία του Μαρξ να θίξει ζητήματα βιωσιμότητας. Κατά την άποψη του Benton, ο Μαρξ, στην κριτική του κατά του Thomas Malthus, είχε καταλήξει να κάψει τα κλωρά μαζί με τα ξερά, υποβαθμίζοντας και ακόμα και απορρίπτοντας τα φυσικά όρια²¹. Η απάντηση που προσέφεραν αυτοί οι θεωρητικοί ήταν να μπολιάσουν μια μαρξιστική ταξική ανάλυση με τις γενικές παραδοχές της συμβατικής πράσινης σκέψης (συμπεριλαμβανομένων ιδεών μαλθουσιανών καταβολών). Το περιοδικό *Capitalism, Nature, Socialism*, που ιδρύθηκε από τον μαρξιστή οικονομολόγο James O'Connor προς το τέλος της δεκαετίας του 1980, γενικά αρνούσαν την ύπαρξη οποιασδήποτε ουσιαστικής σχέσης με την οικολογία εντός του ίδιου του έργου του Μαρξ, επιμένοντας ότι οι κυρίαρχες οικολογικές έννοιες θα πρέπει απλά να συνταριαστούν, σε μία υβριδική λογική τύπου κενταύρου, με μαρξιστικές ταξικές προσεγγίσεις – μία θέση που σή-

20. Kapp, K. W. 1950. *The Social Costs of Private Enterprise* Cambridge, MA: Harvard University Press, 35-36. Commoner, B. 1971. *The Closing Circle: Nature, Man, and Technology* New York: Alfred A. Knopf, 280.

21. Benton, T. 1989. "Marxism and Natural Limits," *New Left Review*, 178 (December), 51-86. Gorz, A. 1994. *Capitalism, Socialism, Ecology* London: Verso.

μερα είναι γνωστή ως «οικοσοσιαλισμός πρώτου σταδίου»²².

Η υβριδική προσέγγιση άλλαξε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 όταν άλλοι, ιδίως ο Paul Burkett, κατέδειξαν το βαθύ οικολογικό πλαίσιο εντός του οποίου είχε χτιστεί η αρχική κριτική του Μαρξ. Η νέα ανάλυση περιλάμβανε τη συστηματική αποκατάσταση των μαρξικών επιχειρημάτων περί κοινωνικού μεταβολισμού. Το αποτέλεσμα ήταν η ανάπτυξη σημαντικών μαρξιστικών οικολογικών εννοιών, παράλληλα με μία επανέκθεση της μαρξιστικής θεωρίας. Έτσι, οι «οικοσοσιαλιστές δεύτερου σταδίου», ή οι οικολόγοι μαρξιστές όπως ο Burkett, ενσωμάτωσαν εκ νέου τις βασικότερες θεωρητικές συνεισφορές του Ένγκελς στην οικολογική σκέψη, απόρροια των εξερευνήσεων του γύρω από τη διαλεκτική της φύσης, εντός του κορμού της μαρξιστικής θεωρίας, βλέποντας το έργο του Μαρξ και του Ένγκελς ως συμπληρωματικό²³.

Πιο πρόσφατα ακόμα, ήρθε στην επιφάνεια η σημασία της ύστερης σοβιετικής οικολογίας. Παρά την περίπλοκη ιστορία της, η σοβιετική επιστήμη, ιδιαίτερα κατά τη μετα-σταλινική εποχή, συνέχισε να προσφέρει το έδαφος για τη διαμόρφωση μίας διαλεκτικής αντίληψης των αλληλένδετων φυσικών και ιστορικών διαδικασιών. Μία βασική καινοτομία ήταν η έννοια «biogeocoenosis» (βιογεωκοινότητας)²⁴ (ισοδύναμη με τον όρο οικοσύστημα αλλά προερχόμενη από την παράδοση του Vernadsky περί αντίκτυπου της ζωής πάνω στη Γη), που αναπτύχθηκε κατά τις

22. Βλέπε Foster, J. B. 1999; 2014. Foreword, p. vii-xiii στο P. Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective* New York: St. Martin's Press, Chicago: Haymarket.

23. Burkett, *Marx and Nature*.

24. Ο αγγλικός όρος του κειμένου «biogeocoenosis», στα ελληνικά θα διαβάζονταν ως βιογεωκοένωσις. Όμως, ο ρωσικός όρος τον οποίο περιγράφει, «βιογεοκοενοζ» (προφέρεται ως μπιογκεοτσένοζ), έχει και αυτός ελληνική ρίζα. Προέρχεται από τα προθέματα «βιο-» και «γέω-» και το συνθετικό «κοινός», «κοινότητα».

Έτσι επιλέγουμε ως η ορθή μετάφραση του αγγλικού biogeocoenosis ως βιογεωκοινότητας και όχι βιογεωσυνένωσις (Σ.Τ.Μ.).

αρχές της δεκαετίας του 1940 από τον βοτανολόγο και δασοκόμο Νικολαενίχ Sukachev. Άλλη μία κρίσιμη συστημική ιδέα αποτέλεσε η ανακάλυψη του Σοβιετικού κλιματολόγου Michael Budyko κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1960 του φαινομένου της ανάδρασης μεταξύ λευκαύγειας και πάγου, που κατέστησε την κλιματική αλλαγή ένα επείγον ζήτημα για πρώτη φορά. Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1970, η αναγνώριση της «παγκόσμιας οικολογίας» σαν ένα ξεχωριστό πρόβλημα συνδεδεμένο με το σύστημα της Γης είχε επεκταθεί στη Σοβιετική Ένωση –από κάποιες απόψεις, νωρίτερα απ’ ό,τι στη Δύση. Δεν είναι τυχαίο που η λέξη «ανθρωπόκαινος» έκανε την εμφάνισή της για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στη *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*²⁵.

Μαρξισμός και οικολογικά οικονομικά

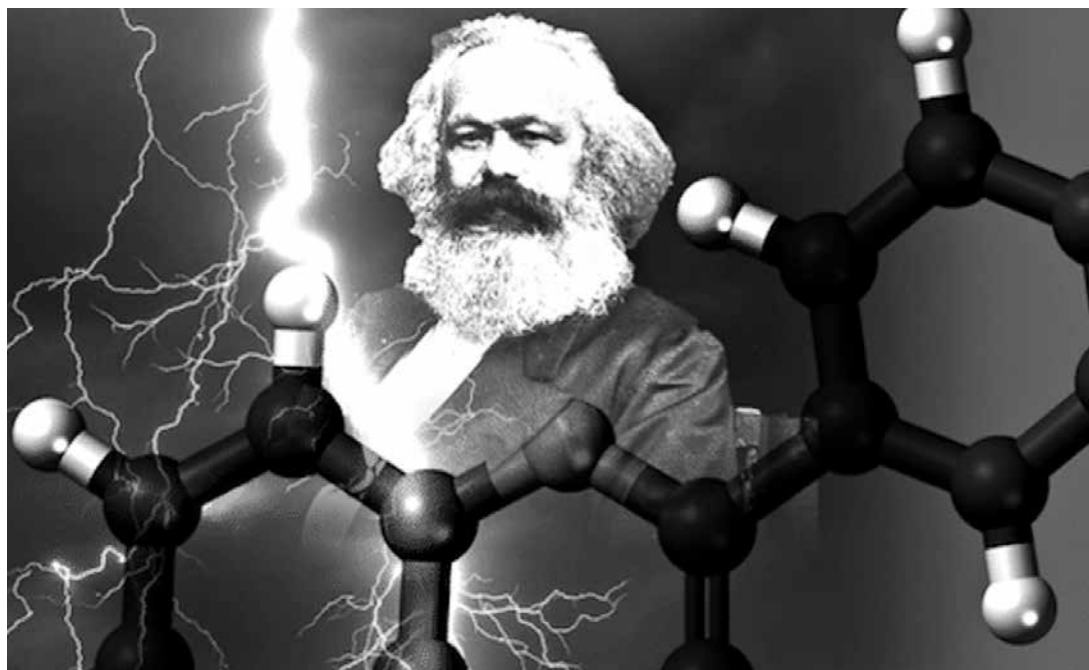
Από την αυγή του εικοστού πρώτου αιώνα, η επίγνωση της οικολογικής ανάλυσης του Μαρξ ενέπνευσε μία ριζική ανάταση του μαρξισμού σε συμφωνία με τα κλασικά θεμέλια του ιστορικού υλισμού και το υποβόσκον οικολογικό του πλαίσιο. Για πολύ καιρό μαρξιστές στοχαστές, ιδιαίτερα στη Δύση, θρηνούσαν ότι ο Μαρξ είχε σπαταλήσει πολύ χρόνο και ενέργεια σε ζητήματα που φαινόταν να είναι εσωτερικιστικά θέματα σχετιζόμενα με την επιστήμη και ασύνδετα με τις υποτιθέμενες στενές κοινωνικές βάσεις της ίδιας του της θεωρίας. Ο Μαρξ είχε παρακολουθήσει με μεγάλο ενδιαφέρον ορισμένες από τις διαλέξεις επί της ηλιακής ενέργειας του Βρετανού φυσικού John Tyndall, κατά τη διάρκεια των οποίων ο Tyndall παρουσίαζε τα αποτελέσμα-

τα των πειραμάτων του που έδειχναν για πρώτη φορά ότι οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου. Ο Μαρξ επίσης είχε κρατήσει λεπτομερείς σημειώσεις σχετικά με το πώς οι μεταβαλλόμενες ισόθερμες στην επιφάνεια της Γης εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής οδήγησαν στην εξαφάνιση ειδών στην πορεία της ιστορίας του πλανήτη. Κατέγραψε πώς η ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή με τη μορφή της ερημοποίησης συνέβαλε στην παρακμή αρχαίων πολιτισμών, και εξέτασε τον τρόπο με τον οποίο αυτό θα εξελισσόταν πιθανώς εντός του καπιταλισμού²⁶. Σήμερα, η ανάδυση της σοσιαλιστικής οικολογίας ως αντίδραση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες έχει οδηγήσει σε μία αυξανόμενη εκτίμηση –όπως είχε προβλέψει η Λούξεμπουργκ– τέτοιων ευρύτερων πτυχών της επιστήμης του Μαρξ και του αναπόσπαστου ρόλου τους στο σύστημα σκέψης του.

Η προσέγγιση του Μαρξ και του Ένγκελς στα οικολογικά οικονομικά διαμορφώθηκε από την κριτική τους στην παραγωγή, και ιδιαίτερα στην καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή. Όλα τα εμπορεύματα γίνονται αντιληπτά ως φορείς της διττής μορφής της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας, που σχετίζονται αντίστοιχα με τις φυσικές-υλικές συνθήκες και με χρηματικές-ανταλλακτικές αποτιμήσεις. Ο Μαρξ αντιμετώπισε την ανταγωνιστική σχέση μεταξύ της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας σαν θεμελιακή τόσο για τις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού όσο και για τη σύγκρουσή του με το εξωτερικό φυσικό περιβάλλον. Επέμεινε ότι η φύση και η εργασία σε συνδυασμό αποτελούν τη διπλή πηγή κάθε πλούτου. Ενσωματώνοντας μόνο την εργασία (ή τις ανθρώπινες υπηρεσίες) στους υπολογισμούς της οικονομικής αξίας, ο καπιταλισμός διασφαλίζει ότι τα οικολογικά και κοινωνικά κόστη της παραγωγής θα εξαιρούνται

25. Foster, J. B. 2015. "Late Soviet Ecology," *Monthly Review*, 67: 2 (June), 20. Budyko, M. I. 1980. *Global Ecology* Moscow: Progress Publishers. Shantser, E. V. 1973. "The Anthropogenic System (Period)," *Great Soviet Encyclopedia*, vol. 2 New York: Macmillan; translation of third edition, 140.

26. Πάνω σε αυτές τις πτυχές της σκέψης του Μαρξ, βλέπε Foster, J. B. 2011. "Capitalism and the Accumulation of Catastrophe," *Monthly Review*, 63: 7 (December), 1-17.

από το τελικό αποτέλεσμα. Πράγματι, η κλασική φιλελεύθερη πολιτική οικονομία, όπως ισχυρίστηκε ο Μαρξ, αντιμετώπιζε τις φυσικές συνθήκες της παραγωγής (πρώτες ύλες, ενέργεια, γονιμότητα του εδάφους, κ.λπ.) σαν «ελεύθερα δώρα της φύσης» προς το κεφάλαιο. Ο ίδιος βάσιε την κριτική του σε μία ανάλυση ανοικτού θερμοδυναμικού συστήματος, στην οποία η παραγωγή περιορίζεται από έναν ηλιακό προϋπολογισμό και από πεπερασμένα αποθέματα ορυκτών καυσίμων –αποκαλούμενα από τον Ένγκελς «παρελθούσα ηλιακή θερμότητα»– που συστηματικά κατασπαταλούνται²⁷.

Στην κριτική του Μαρξ, ο κοινωνικός μεταβολισμός, δηλαδή, η εργασιακή και παραγωγική διαδικασία, αναγκαστικά αντλεί την ενέργεια και τους πόρους του από τον ευρύτερο καθολικό μεταβολισμό της φύσης. Ωστόσο, η ανταγωνιστική μορφή της καπιταλιστι-

κής παραγωγής –που αντιμετωπίζει τα φυσικά όρια σαν απλά εμπόδια προς υπερπήδηση– οδηγεί αναπόφευκτα σε μία μεταβολική ρήξη, υποσκάπτοντας συστηματικά τις οικολογικές βάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης. «Με το να καταστρέφει τις συνθήκες αυτού του μεταβολισμού», οι οποίες συνδέονται με την «αέναη φυσική συνθήκη» που διέπει την ανθρώπινη παραγωγή, αυτή η ίδια διαδικασία, γράφει ο Μαρξ, «καθιστά αναγκαία τη συστηματική της αποκατάσταση σαν μια ρυθμιστική αρχή της κοινωνικής παραγωγής, και σε μία μορφή κατάλληλη για το ανθρώπινο είδος» σε μία μελλοντική κοινωνία πέρα από την καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή²⁸.

Κεντρικό σε αυτήν την καταστροφική δυναμική είναι το εγγενές κίνητρο του κεφαλαίου να συσσωρεύει συνεχώς σε αυξανόμενη κλίμακα. Το κεφάλαιο σαν σύστημα είναι ενδογενώς προσανατολισμένο στη μέγιστη δυνατή συσσώρευση και παροχέτευση ύλης και ενέργειας,

27. Engels, F. "Engels to Marx, December 19, 1882." Pp. 411 στο Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 46: Foster, J. B. Clark, B. York, R. 2010. *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth* New York: Monthly Review Press, 61-64.

28. Marx, *Capital*, vol. 1, 637-638: Marx, K. 1973. *Grundrisse: Outlines of the Critique of Political Economy* London: Penguin, 334-335.

ανεξάρτητα από τις ανθρώπινες ανάγκες ή τα φυσικά όρια²⁹. Στην αντίληψη του Μαρξ για την καπιταλιστική οικονομία, η συσχέτιση υλικών ροών (σχετιζόμενων με την αξία χρήσης) και ροών αξίας σε όρους εργασίας (σχετιζόμενων με την ανταλλακτική αξία) οδηγεί σε μία εντεινόμενη αντίθεση μεταξύ των επιταγών της περιβαλλοντικής ανθεκτικότητας και της οικονομικής μεγέθυνσης.

Ο Burkett σκιαγραφεί δύο διαφορετικές πηγές μίας τέτοιας ανισορροπίας που θεμελιώνουν τη θεωρία οικολογικών κρίσεων στον Μαρξ. Μία από αυτές εκδηλώνεται με τη μορφή οικονομικών κρίσεων συνυφασμένων με ανεπάρκειες πόρων και τις επακόλουθες αυξήσεις στα κόστη από την πλευρά της προσφοράς, που συμπιέζουν τα περιθώρια κέρδους. Οικολογικές κρίσεις αυτού του είδους έχουν αρνητικό αντίκτυπο επί της συσσώρευσης και φυσικά οδηγούν σε αντιδράσεις από την πλευρά του κεφαλαίου, π.χ., όπως η διατήρηση της ενέργειας σαν ένα μέτρο εξοικονόμησης.

Ο άλλος τύπος, η οικολογική κρίση καθαυτή, είναι αρκετά διαφορετικός, και είναι πληρέστερα ανεπτυγμένος θεωρητικά στην αντίληψη του Μαρξ περί μεταβολικής ρήξης. Αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης ανάπτυξης με τρόπους που δεν υπεισέρχονται σε συμβατικά μεγέθη όπως το ΑΕΠ. Για παράδειγμα, ο αφανισμός ειδών ή η καταστροφή ολόκληρων οικοσυστημάτων είναι λογικά συμβατοί με την επέκταση της καπιταλιστικής παραγωγής και την οικονομική μεγέθυνση. Τέτοιες οικολογικές επιπτώσεις προσδιορίζονται ως «εξωτερικότητες» δεδομένου ότι η φύση αντιμετωπίζεται σαν ελεύθερο δώρο. Ως αποτέλεσμα, δεν υπάρχει κάποιος ευθύς ανασταλτικός μηχανισμός εσωτερικός στο καπιταλιστικό σύστημα που να αποτρέπει την περιβαλλοντική υποβάθμιση σε πλανητικό κλίμακα.

Ένα διακριτικό χαρακτηριστικό της μαρξικής οικολογικής θεωρίας είναι η

έμφαση στην άνιση οικολογική ανταλλαγή, ή τον οικολογικό ιμπεριαλισμό, με την οποία γίνεται αντιληπτή η δυνατότητα εκμετάλλευσης μίας χώρας από μία άλλη. Αυτό αποτυπώνεται στη διάσημη αναφορά του Μαρξ στο πώς, για πάνω από έναν αιώνα, η Αγγλία «έμμεσα εξήγαγε το κόμμα της Ιρλανδίας», υποσκάπτοντας τη μακροχρόνια γονιμότητα των ιρλανδικών καλλιεργειών. Τα τελευταία χρόνια, μαρξιστές θεωρητικοί επέκτειναν περαιτέρω αυτήν την ανάλυση του οικολογικού ιμπεριαλισμού, φτάνοντας να τη θεωρούν σαν αναπόσπαστο κομμάτι κάθε απόπειρας να θιγεί το οικολογικό ζήτημα³⁰.

Μαρξιστική ανάλυση της ρήξης και πλανητικά όρια

Όπως περιγράφεται παραπάνω, η θεωρία της μεταβολικής ρήξης του Μαρξ αναδύθηκε από την απάντηση στην εν λόγω κρίση της γονιμότητας του εδάφους του δέκατου ένατου αιώνα. Τα προβλήματα του επιταχυνόμενου ρυθμού, της αυξημένης κλίμακας, και της χωρικής αποσύνδεσης (διαχωρισμός πόλης και επαρχίας) στην καπιταλιστική παραγωγή είχαν ήδη τονιστεί από τον Μαρξ στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Τα τελευταία χρόνια, οι μαρξιστές θεωρητικοί ανέπτυξαν αυτήν την οπτική ώστε να διερευνήσουν την παγκόσμια ρήξη στον μεταβολισμό άνθρακα και μια σειρά από άλλα ζητήματα βιωσιμότητας³¹. Για αρκετές δεκαετίες, οι σοσιαλιστές

30. Marx, *Capital*, vol. 1, 860; Foster, Clark, and York, *The Ecological Rift*, 345-372; Foster J. B. Holleman, H. 2014. "The Theory of Unequal Ecological Exchange: A Marx-Adum Dialectic." *The Journal of Peasant Studies*, 41: 1-2 (March), 199-233.

31. Βλέπε, για παράδειγμα, Longo, S. Clausen, R. Clark, B. 2015. *The Tragedy of the Commodity: Oceans, Fisheries, and Aquaculture* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. Βλέπε επίσης Wishart, R. Jonna, J. Besek, J. 2013. "The Metabolic Rift: A Select Bibliography." *Monthly Review*, October 16. <http://monthlyreview.org/commentary/metabolic-rift/>.

29. Marx, *Capital*, vol. 1, 742; Foster, Clark, and York, *The Ecological Rift*, 207-211.

οικολόγοι υποστήριζαν ότι ο καπιταλισμός έχει προκαλέσει μία επίσπευση της ανθρωπογενούς μεταμόρφωσης του συστήματος της Γης, διαδραματιζόμενης σε δύο φάσεις: (1) κατά τη βιομηχανική επανάσταση με αφετηρία τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και (2) με την άνοδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού, ιδιαίτερα στην ώριμη φάση του στη συνέχεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου –συμπεριλαμβανομένης της μεταπολεμικής επιστημονικο-τεχνικής επανάστασης που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της πυρηνικής ενέργειας και την ευρεία εμπορική χρήση των συνθετικών χημικών³².

Έτσι, οι σοσιαλιστές οικολόγοι στοχαστές γρήγορα ενστερνίστηκαν την επεξηγηματική ισχύ της έννοιας της Ανθρωπόκαινου, η οποία υπογραμμίζει τη μνημειώδη ανάδυση της σύγχρονης ανθρώπινης κοινωνίας ως της σημαντικότερης πλανητικής γεωλογικής δύναμης που καθορίζει τις αλλαγές στο σύστημα της Γης. Σε στενή συνάφεια με αυτήν την πλούσια ανάλυση, εξέχοντες επιστήμονες ειδικευμένοι στη μελέτη του συστήματος της Γης εισήγαγαν το πλαίσιο των πλανητικών ορίων το 2009 προκειμένου να σκιαγραφήσουν μία ασφαλή ζώνη για την ανθρωπότητα καθορισμένη από εννέα πλανητικά όρια, τα περισσότερα εκ των οποίων βρίσκονται σε φάση υπέρβασής τους. Στο βιβλίο μας *Η οικολογική ρήξη* του 2010, οι Brett Clark, Richard York και εγώ ενσωματώνουμε τη μαρξιστική ανάλυση της μεταβολικής ρήξης στο πλαίσιο των πλανητικών ορίων, περιγράφοντάς τα ως ρήγματα στο σύστημα της Γης. Από αυτήν την οπτική γωνία, η σημερινή παγκόσμια κατάσταση έκτακτης ανάγκης θα μπορούσε να αποκαλεστεί «η παγκόσμια οικολογική ρήξη», αποδίδοντας τη διαταραχή και αποσταθεροποίηση της ανθρώπινης σχέσης με

τη φύση σε πλανητικό επίπεδο που προκύπτει από την απρόσκοπτη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου³³.

Η μεγάλη σύγκλιση

Ο ενοποιητικός όρος της «παγκόσμιας μεταβολικής ρήξης» αντιπροσωπεύει μία αυξανόμενη σύγκλιση της μαρξιστικής οικολογικής ανάλυσης με τη θεωρία του συστήματος της Γης και την οπτική της μεγάλης μετάβασης, που μοιράζονται μία σύνθετη, αλληλένδετη εξέλιξη. Οι μαρξιστές οικολόγοι σήμερα ξεκινάνε από την κριτική της *οικονομικής μεγέθυνσης* (στην πιο αφηρημένη αναπαράστασή της) ή της *κεφαλαιακής συσσώρευσης* (από μία πιο συγκεκριμένη οπτική). Η αέναη εκθετική οικονομική μεγέθυνση δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την επέκταση των οικολογικών ρηγμάτων στο σύστημα της Γης. Επομένως, η κοινωνία, ιδιαίτερα στις πλούσιες χώρες, θα πρέπει να κινηθεί προς μία στάσιμη κατάσταση ή μία οικονομία σταθερής κατάστασης, κάτι που απαιτεί μία μετατόπιση προς μία οικονομία χωρίς καθαρό σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου, μία οικονομία που παραμένει εντός του ηλιακού προϋπολογισμού. Η ανάπτυξη, ιδιαίτερα στις πλούσιες οικονομίες, θα πρέπει να αποκτήσει μία νέα μορφή: ποιτική, συλλογική και πολιτισμική – με έμφαση στη βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη σε αρμονία με την αρχική αντίληψη περί σοσιαλισμού του Μαρξ. Όπως ισχυριζόταν ο Lewis Mumford, μία στάσιμη κατάσταση, που προωθεί τους οικολογικούς στόχους, απαιτεί για την επίτευξή της τις συνθήκες ισοτιμίας του «θεμελιακού κομμουνισμού», με την παραγωγή να καθορίζεται «σύμφωνα με την ανάγκη, όχι ανάλογα με την ικανότητα ή την παραγωγική συνεισφορά»³⁴. Μία τέτοια

32. Βλέπε Angus, I. 2015. "When Did the Anthropocene Begin...and Why Does It Matter?" *Monthly Review*, 67: 4 (September), 1-11· Foster, J. B. 1994. *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment* New York: Monthly Review Press, 108.

33. Foster, Clark, and York. *The Ecological Rift*, 14-15, 18· Rockström, J. et. al. 2009. "A Safe Operating Space for Humanity," *Nature* 461: 24 (September), 472-475.

34. Mumford, L. 1973. *The Condition of Man* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 411. Είναι ενδια-

μετατόπιση μακριά από την κεφαλαιακή συσσώρευση και προς την κατεύθυνση ενός συστήματος που να ικανοποιεί τις συλλογικές ανάγκες στη βάση της αρχής της επάρκειας είναι προφανώς αδύνατη με οποιονδήποτε ουσιαστικό τρόπο σε ένα καθεστώς κεφαλαιακής συσσώρευσης. Αυτό που απαιτείται, τότε, είναι μία οικολογική και κοινωνική επανάσταση που θα διευκολύνει την έλευση μίας κοινωνίας οικολογικής βιωσιμότητας και ουσιαστικής ισότητας.

Εάν η αντικειμενική αναγκαιότητα μίας τέτοιας οικολογικής επανάστασης είναι πλέον ξεκάθαρη, η πιο δύσκολη ερώτηση του πώς να υλοποιηθεί ο απαραίτητος κοινωνικός μετασχηματισμός παραμένει. Το οικοσοσιαλιστικό κίνημα έχει υιοθετήσει το σλόγκαν «Συστημική αλλαγή, όχι κλιματική αλλαγή», αλλά ένα παγκόσμια βαθιά ριζωμένο καπιταλιστικό σύστημα διαχέει την τωρινή περιβάλλουσα πραγματικότητα. Η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής συνεπάγεται ότι η επαναστατική αλλαγή στην κλίμακα που χρειάζεται προκειμένου να αντιμετωπιστεί η πλανητική περιβαλλοντική κατάσταση ανάγκης παραμένει πέρα από τον κοντινό κοινωνικό ορίζοντα.

Ωστόσο, χρειάζεται να πάρουμε σοβαρά τη μη γραμμική, ενδοχομενική φύση οποιουδήποτε φαινομένου σχετικού με την ανθρώπινη ανάπτυξη. Ο συντηρητικός θεωρητικός πολιτισμικής θεωρίας του δέκατου ένατου αιώνα Jacob Burckhardt χρησιμοποίησε τον όρο «ιστορική κρίση» για να αναφερθεί σε καταστάσεις στις οποίες «μία κρίση προκαλείται στην τάξη πραγμάτων στο σύνολό της, περιλαμβάνοντας ολόκληρες εποχές και όλους ή πολλούς από τους ανθρώπους του ίδιου πολιτισμού». Όπως εξηγούσε, «Η ιστορική διαδικασία ξαφνικά επιταχύνεται με τρομακτικό τρόπο. Εξελίξεις που διαφορετικά θα είχαν αιώνως φαίνονται να περνούν φευγαλέα σαν φαντάσματα

εντός μηνών ή εβδομάδων, και εκπληρώνονται»³⁵. Το ότι επαναστατικές επιταχύνσεις των ιστορικών διαδικασιών έχουν συντελεστεί στο παρελθόν γύρω από την οργάνωση των ίδιων των ανθρώπινων κοινωνιών δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Αρκεί να επισημάνουμε ότι μόνο μεγάλες πολιτικές επαναστάσεις, αλλά ακόμα πέρα από αυτές, τέτοιου τύπου θεμελιακούς μετασχηματισμούς στην παραγωγή όπως η αρχική Αγροτική Επανάσταση και η Βιομηχανική Επανάσταση. Σήμερα, χρειαζόμαστε μία Οικολογική Επανάσταση αντίστοιχου βήθους και εύρους με αυτές τις πρωτότερες διαδικασίες μετάβασης.

Η προφανής δυσκολία είναι η ταχύτητα –και, από κάποιες απόψεις, η μη αναστρεψιμότητα– της παρέμβασης στο διαδραματιζόμενο περιβαλλοντικό χάος. Η συνακόλουθη επίσπευση της ιστορικής διαδικασίας που θα ήταν απαραίτητη ώστε να αντιμετωπιστεί η κρίση θα έπρεπε επομένως να εκκινήσει άμεσα. Μία υποτίμηση της κλίμακας του προβλήματος θα ήταν μοιραία. Προκειμένου να αποφευχθεί το κατώφλι του τρισεκατομμυριοστού σωρευτικού τόνου εκπεμπόμενου άνθρακα, ισodύναμου με μία αύξηση 2° C στην παγκόσμια θερμοκρασία, οι εκπομπές άνθρακα πρέπει να μειωθούν κατά έναν ρυθμό της τάξης του 3% ετησίως σε παγκόσμιο επίπεδο.

Αυτό θα προϋπέθετε τα πλούσια κράτη να περικόψουν τις εκπομπές τους κατά περισσότερο από το διπλάσιο αυτού του ρυθμού. Όπως πάντα, θα πρέπει να δράσουμε με τα εργαλεία που έχουμε στη διάθεσή μας, και να θυμόμαστε ότι καμία απλή τεχνική ρύθμιση δεν μπορεί να λύσει ένα πρόβλημα βασισμένο στη συστηματική μεγιστοποίηση της εκθετικής οικονομικής μεγέθυνσης επ' άπειρον. Επομένως, «μία επαναστατική ανασυγκρότηση της κοινωνίας συνολικά», μεταβάλλοντας το σύστημα της κοινωνικο-μεταβολικής αναπαραγωγής, παρέχει τη μοναδική εναλλακτική

φέρουν ότι ο Mumford, εδώ, βασιζόταν τόσο στο έργο του Mill, *Principles of Political Economy* (1848) όσο και στο *Critique of the Gotha Programme* (1875) του Μαρξ.

35. Burckhardt, J. 1979. *Reflections on History* Indianapolis: Liberty Press, 214.

στην επικείμενη «κοινή καταστροφή των αντίπαλων τάξεων»³⁶.

Για τους μαρξιστές οικολόγους θεωρητικούς, αυτή η επείγουσα κατάσταση πραγμάτων έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη μίας στρατηγικής σε δύο βήματα για την οικολογική και κοινωνική επανάσταση. Το πρώτο στάδιο επικεντρώνει στο «Τι μπορεί να γίνει τώρα;» –δηλαδή, στο τι είναι ρεαλιστικό σε έναν βραχύ χρονικό ορίζοντα κάτω από τις σημερινές συνθήκες, ενώ αναγκαστικά ηγαιίνοντας ενάντια στη λογική της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η οικοδημοκρατική φάση της παγκόσμιας οικολογικής επανάστασης. Κάτω από τις επικρατούσες συνθήκες, μία πλατιά σειρά δραστηριών αλλαγών πρέπει να διεκδικηθεί στα πλαίσια ενός ριζοσπαστικού κινήματος ευρείας βάσης³⁷. Μία τέτοια προσπάθεια θα έπρεπε να περιλαμβάνει μέτρα όπως τα ακόλουθα: ένα σύστημα φόρων και μερισμάτων άνθρακα, με ανα-

διανομή του 100% των δημιουργούμενων εσόδων στον πληθυσμό σε κατά κεφαλήν βάση· απαγόρευση των εγκαταστάσεων που τροφοδοτούνται από την καύση άνθρακα και μη συμβατικά ορυκτά καύσιμα (όπως πετρέλαιο από ασφαλτούχο άμμο)· μία αποφασιστική στροφή στην ηλιακή και την αιολική ενέργεια και σε άλλες ανανεώσιμες ενεργειακές εναλλακτικές, όπως η ενεργειακή αποδοτικότητα, χρηματοδοτούμενες από περικοπές σε στρατιωτικές δαπάνες· η αναστολή της οικονομικής μεγέθυνσης στις πλούσιες οικονομίες με στόχο τη μείωση των εκπομπών άνθρακα, συνοδευόμενη από μία ριζική αναδιανομή (και μέτρα για την προστασία των λιγότερο εύπορων)· και μία νέα διεθνής διαδικασία κλιματικής διαπραγμάτευσης στηριγμένη στις αρχές ιστιμίας και οικολογικο-κεντρισμού της Συμφωνίας των Λαών του Σαενδρίου των Λαών του Κόσμου για την Κλιματική Αλλαγή του 2010 στη Βολιβία³⁸.

Αυτά τα μέτρα ανάγκης έρχονται όλα σε αντίθεση με την επικρατούσα λογική της κεφαλαιακής συσσώρευσης, αλλά ωστόσο μπορούν πιθανώς να προωθηθούν κάτω από τις παρούσες συνθήκες. Παράλληλα με μία ευρεία γκάμα παρόμοιων πρωτοβουλιών, τέτοια μέτρα αποτελούν το ορθολογικό και ρεαλιστικό σημείο εκκίνησης για μία οικολογική

36. Marx K, Engels, F. 1964. *The Communist Manifesto* New York: Monthly Review Press, 2. Σχετικά με την έννοια της κοινωνικο-μεταβολικής αναπαραγωγής, βλ. Mészáros, I. 1995. *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition* New York: Monthly Review Press, 170-187.

37. Αυτές και άλλες προτάσεις αναπτύσσονται στο Magdoff, F., Foster, J. B. 2011. *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment* New York: Monthly Review Press, 124-33.

38. Στο ίδιο.

και κοινωνική επανάσταση, και ένα μέσο για την κινητοποίηση του ευρύτερου κοινού. Δεν μπορεί ολόκληρο το σύστημα να αντικατασταθεί εν μιά νυκτί. Η μάχη θα πρέπει να ξεκινήσει στο παρόν και να επεκταθεί στο μέλλον, επιταχύνοντας στο μεσοδιάστημα και καταλήγοντας με έναν νέο κοινωνικό μεταβολισμό προσανατολισμένο στη βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη.

Ο μακροχρόνιος στόχος του συστημικού μετασχηματισμού εγείρει το ζήτημα ενός δεύτερου σταδίου της οικολογικής επανάστασης, ή την οικοσοσιαλιστική φάση. Η πρωταρχική ερώτηση, φυσικά, αφορά τις ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή η αλλαγή μπορεί να επέλθει. Ο Μαρξ αναφερόταν στις περιβαλλοντικές πιέσεις της εποχής του σαν μία «ασυνείδητη σοσιαλιστική τάση», η οποία θα απαιτούσε τον ορθολογικό έλεγχο των συνεταιρισμένων παραγωγών επί του κοινωνικού μεταβολισμού με τη φύση³⁹. Αυτή η τάση, ωστόσο, μπορεί μόνο να πραγματοποιηθεί σαν το αποτέλεσμα μίας επανάστασης υλοποιημένης από το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, θεσπίζοντας πιο ισότιμες συνθήκες και διαδικασίες για τη διακυβέρνηση της παγκόσμιας κοινωνίας, και περιλαμβάνοντας τον προαπαιτούμενο οικολογικό, κοινωνικό και οικονομικό σχεδιασμό.

Στο όμι –τόσο– μακρινό μέλλον, ένα «περιβαλλοντικό προλεταριάτο» –ενδείξεις του οποίου κάνουν ήδη την εμφάνισή τους– θα αναδυθεί σχεδόν αναπόφευκτα από τον συνδυασμό οικολογικής υποβάθμισης και οικονομικής δυσχέρειας, ιδιαίτερα στα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι υλικές συνθήκες που θα επηρεάζουν τις ζωές των ανθρώπων θα γίνονται όλο και λιγότερο ευδιάκριτες στις πολλαπλές οικολογικές και οικονομικές διαστάσεις τους (για παράδειγμα, διατροφικές κρίσεις). Τέτοιες συνθήκες θα αναγκάσουν τον εργαζόμενο πληθυσμό

της Γης να εξεγερθεί ενάντια στο σύστημα. Αυτό που συχνά παραπλανητικά αποκαλούμε «μεσαία τάξη» –εκείνοι πάνω από τους εργαζόμενους φτωχούς αλλά με ελάχιστο προσωπικό συμφέρον στη διαίωση του συστήματος– αναμφισβήτητα θα συμπαρασυρθούν σε αυτόν τον αγώνα επίσης. Όπως σε κάθε επαναστατική κατάσταση, κάποια από τα πιο πεφωτισμένα στοιχεία της άρχουσας τάξης σίγουρα θα εγκαταλείψουν τα ταξικά τους συμφέροντα προς όφελος της ανθρωπότητας και της Γης. Δεδομένου ότι η πρόκληση της διατήρησης μίας ανθεκτικής Γης θα αγγίξει τις νεότερες γενιές περισσότερο, μπορούμε να αναμένουμε ότι η νεολαία θα απογοητευτεί και θα ριζοσπαστικοποιηθεί καθώς οι υλικές συνθήκες της ύπαρξης θα επιδεινώνονται. Ιστορικά, οι γυναίκες έχουν θιγεί ιδιαίτερα από ζητήματα φυσικής και κοινωνικής αναπαραγωγής και αναμφισβήτητα θα βρεθούν εξίσου στην πρώτη γραμμή του αγώνα για μία περισσότερο οικολογικά προσανατολισμένη παγκόσμια κοινωνία.

Σε αυτή τη μεγάλη μετάβαση, πιστεύω πως οι σοσιαλιστές θα παίξουν τον ηγετικό ρόλο, ακόμα και καθώς το νόημα του οικοσοσιαλισμού εξελίσσεται για να αποκτήσει ένα ευρύτερο περιεχόμενο στην πορεία του αγώνα. Ο μεγάλος καλλιτέχνης, συγγραφέας και σοσιαλιστής William Morris περίφημα ανήγγειλε, «Οι άνθρωποι πολεμάνε και χάνουν τη μάχη, και αυτό για το οποίο πολέμησαν συμβαίνει παρά την ήττα τους, και όταν έρχεται αποδεικνύεται ότι δεν είναι αυτό που ήθελαν, και άλλοι άνθρωποι καλούνται να πολεμήσουν για εκείνο το οποίο αρχικά εννοούσαν κάτω από διαφορετικό όνομα»⁴⁰. Σήμερα, η μακραίωνη μάχη για ανθρώπινη ελευθερία και νόημα έχει φτάσει σε κρίσιμο σημείο. Στη νέα εποχή που ανοίγεται μπροστά μας, ο στόχος μας είναι σαφής: να πολεμήσουμε για μία ισότιμη και βιώσιμη ανθρώπινη ανάπτυξη σε στέρεη αρμονική σχέση με τη φύση. **T**

39. Marx, K. Marx to Engels, March 25, 1868. p. 558-59 στο Marx and Engels, *Collected Works*, vol. 42.

40. Morris, W. 1986. *A Dream of John Ball* στο Morris, *Three Works* London: Lawrence and Wishart, 53.